

Съвременни европейски философи
Contemporary European Philosophers

ПСИХОАНАЛИТИЧНИЯТ И ФЕНОМЕНОЛОГИЧНИЯТ МЕТОД В ПОЕТИКАТА НА ГАСТОН БАШЛАР. ФЕНОМЕНОЛОГИЯ НА ПОЕТИЧЕСКИЯ ОБРАЗ И ВЪОБРАЖЕНИЕТО

Поля Търколева

Институт за изследване на обществата и знанието – БАН

Резюме. Целта на статията е да анализира влиянието на феноменологичния и психоаналитичния метод за създаването на Башларовата феноменология на поетичния образ. Една от задачите на настоящия текст е да представи характеристиките на поетическия образ и специфичното разбиране на понятието „въображение“.

В центъра на феноменологията, предлагана от Башлар, е изникването, възникването, спонтанната поява на образа в съзнанието на човека, затова и психоаналитичният метод не се оказва достатъчен за реализирането на философските му изследвания.

Keywords: poetic image, imagination, psychoanalytic method, phenomenology

Настъпилите изменения в науката, философията и културата в края на XIX и началото на XX век предлагат нова визия за познанието и човека. Заслуга за това имат психоанализата и феноменологията, които оказват влияние и върху творчеството на френския философ Гастон Башлар (1884–1962). Целта на тази статия е да анализира характера и последиците от това влияние, намерили израз в неговото разбиране за поетическия образ и въображението.

През първия период от своето професионално развитие, продължил до четиридесетте години на XX век, интересите на Башлар са насочени към изследване на феноменологичните и психологическите аспекти на научното и философското познание. В резултат на неговите епистемологични анализи възникват: „Новият научен дух“ (1934); „Анатомични интуиции“ (1935); „Диалектика на покоя“ (1936); „Опитът на пространството в съвременната физика“ (1937); „Формиране на научния дух“ (1938), „Философия на отрицанието“ (1940)¹⁾. В тези произведения Башлар се посвещава на анализа на епистемологични проблеми и представя своята идея за психоанализа на науката.

Влиянието на психоанализата и феноменологията стимулира Башлар да излезе извън полето на епистемологичните изследвания и да предложи своя визия за поезията, поетическия образ и мечтанието. В края на тридесетте години на XX век Башлар се отклонява от епистемологичната линия на своята философска дейност и създава шест произведения, посветени на четирите материални елемента (вода, въздух, земя, огън): *La psychanalyse du feu* (1938); *L'eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière*, (1942); *L'air et les songes. Essai sur l'imagination du mouvement* (1943); *La terre et les rêveries de la volonté: essai sur l'imagination des forces* (1948); *La terre et les rêveries du repos: Essai sur les images de l'intimité* (1948); *La flamme d'une chandelle* (1961). Първоначално той се позовава на класическата психоанализа, но през петдесетте години на XX век я изоставя като метод на изследване, защото счита, че въображението не се разглежда адекватно в психоаналитичната традиция, и се обръща към аналитичната психология и феноменологията. Последната му позволява да разгледа поетическия образ в неговата позитивност – като първия продукт на въображението.

Феноменологията на Башлар „се обособява предимно като реакция срещу психологията на Фройд.“ (Puelles, 1998: 336) В поетиката на Башлар няма много директни препратки към произведенията на австрийския психоаналитик. В „*La formation de l'esprit scientifique*“ възгледите на Фройд са споменати във връзка с някои аспекти от изследването на детското развитие. В „*La psychanalyse du feu*“ името на Фройд се появява само веднъж. Според Винсен Териен психоаналитичният подход в поетиката на Башлар изцяло е изгубил връзка с основните характерни черти на психоанализата на Фройд (Therrien, 1970: 266). За разлика от Фройд, целта на Башлар не е да използва психоаналитичния метод като средство за разбиране на конкретни патологични състояния на човешката психика. В този смисъл експерименталните методи в психологията не го удовлетворяват.

Башлар е познавал дейността и творчеството на Мари Бонапарт – тя е била тринадесет години пациент на Фройд, след което е допринесла за разпространяването и превеждането на неговите произведения във Франция. Сътрудничала е на Психоаналитичното общество на Париж и частично е финансирала Института по психоанализа, посветен на разпространението на произведенията на Фройд. Башлар не е бил заинтригуван толкова от нейните произведения върху женската сексуалност, колкото от прилагането на психоаналитичния подход към изследването на поезията. Бонапарт е направила анализ на някои от произведенията на Едгар По, на който Башлар частично се позовава в изследването си върху Едгар По във „Водата и мечтите“ (Chimisso, 2001: 189).

За разлика от неутралната позиция на Башлар по отношение на психоанализата на Фройд, творчеството на Карл Густав Юнг предизвиква интереса на френския философ. Башлар често се позовава на Юнг (особено в произведе-

нията си „La terre et les rêveries de la volonté“, „La terre et les rêveries du repos“) и на възгледите му за архетиповете. Въпреки че аналитичната психология оказва съществено влияние върху философията на Башлар, психоаналитичният метод не се оказва достатъчен за реализирането на философските му изследвания. Във „Fragments d’une Poétique du Feu“ (Bachelard, 1988: 50) Башлар пише, че психоанализата анализира несъзнаваното и миналото на човешката психика, но ѝ липсва един съществен елемент: тя губи от поглед нейната вертикалност. Психоаналитиците наблюдават случващото се „под повърхността“ на човешката психика, но губят усещане за височина и усетливост за психичната вертикалност (Bachelard, 1988: 51). Според тях дълбокото е стабилно, солидно и перманентно, докато според Башлар то открива своята същност, издигайки се във вертикална посока, трансцендирайки: „Психоаналитиците не познават цялата вертикалност на езика. Те не мислят да включат в езика стойностите на върха, надминаването му; те са безчувствени към динамиката на позитивната вертикалност, увеличаща и обхващаща поетите.“ (Bachelard, 1988: 52)

Дистанцирането на Башлар от психоаналитичния метод се случва в периода между 1957 и 1962 г. През този последен етап от творческия си живот той насочва професионалните си интереси към феноменологията и създава три от основните произведения, базирани на феноменологичния метод: „Поетика на пространството“, „Поетика на мечтанието“ и „Фрагменти на психоанализа на огъня“. Когато Башлар се посвещава на феноменологичния метод, той не се противопоставя изцяло на психоаналитичния. Връзката между двата метода в поетиката на Башлар се състои в дистанцията между субект и обект. Чрез психоаналитичния метод не се подчертава само оста „произведение-творец“, но и оста „произведение-читател“. Отделя се внимание на „отекването“, което произведението предизвиква в съзнанието на читателя: благодарение на думите, поетът предоставя на читателя материал, който ще породи създаването на образи в мечтателното му съзнание (Vydra, 2012: 189)².

Въпреки допирните точки между двата метода, една от причините да бъде предпочетен феноменологичният е, че психоаналитиците схващат въображението като резултат от психичен конфликт, докато за Башлар то е по-скоро синхрон между желанията и обектите в социалната среда. За психоаналитиците поетическият образ винаги се намира в даден контекст; те го интерпретират извън полето на поетическия логос (Durand, 1992: 37). Башлар не изследва директно дълбинните слоеве на човешката психика, а реализира специфична феноменология, която направлява човека в творческите му търсения чрез непрекъснато завръщане към самия него.

Друга съществена разлика между целите на Башларовата поетиката и психоанализата е, че последната обръща специално внимание на отношенията в семейството, на междуличностните конфликти и на реакциите на отделния

индивид в проблемни социални ситуации, но не се насочва към изследване на обективното познание: в човешкото същество има нещо специално, което го кара да се устремява към обектите. За Башлар поетическият образ се намира на границата между обективността и субективността. Както Антон Видра посочва, мястото на поетическия образ се ситиуира между вътрешното и външното, той не е нито изцяло трансцендентен, нито изцяло иманентен: „Образът се ражда в индивидуалното съзнание, между субекта и обекта. Той заема същото място, което Мерло-Понти отрежда на кожата – между обективния свят и субективността“ (Vydra, 2012: 187).

Затова Башлар се обръща към феноменологията, която изследва феномените и начина, по който те се явяват в съзнанието ни. С термина „феномен“ Башлар отбелязва различни явления. От една страна, той нарича феномени физичните явления: физични и химични феномени, механични и оптични феномени, феномени, свързани с електричеството, радиацията и енергията. От друга страна, в произведенията му терминът „феномен“ не обхваща само материалните феномени или явленията, имащи материална проява (Grieder: 2). С феноменологичния метод Башлар иска да изследва поетическия образ в момента на появата му. Феноменологията освобождава философията от психологизма, феноменологът се „върща към самите неща“, концептуализирайки ги. Първоначалната задача на феноменолога е да опише нещата такива, каквито се появяват пред него (Grimsley, 1977: 47). В центъра на феноменологията, предлагана от Башлар, е изникването, възникването, спонтанната поява на образа в съзнанието на човека, затова и поетическият образ притежава собствен динамизъм.

Описвайки това, което се появява пред съзнанието, феноменологът се опитва да открие нещо солидно, нещо постоянно във феномените. Този метод стимулира психичната яснота, за да бъде осъзнат произходът на образите, присъстващи в творбите на поетите: „Задължавайки ни да се връщаме систематично към самите себе си, да полагаме усилие за яснота при осъзнаването на предоставен от поета образ, феноменологичният метод ни заставя да се опитваме да комуникираме с творещото съзнание на поета. Така новият поетически образ – един прост образ! – се превръща съвсем естествено в абсолютно начало, в съзнателно начало.“ (Башлар, 1994: 3).

Следователно задачата на феноменологията не е да опише емпирично феномените, а да направи „видян“ акта на осъзнаване, което става чрез изследване на мечтанието и въображението. Както отбелязва Ан Гейм: „Преходът към тематиката, обвързана с поетичното, е съпровождан (у Башлар) от интереса му към феноменологията и от отхвърлянето на научния начин на обяснение, включително и психоаналитичното обяснение. Феноменологията работи на същия принцип като поетичните образи: ако изпитва поетичните отеквания,

тя трябва и да ги предаде, т. е. сама да отеква“ (Гейм, 2004: 276). Феноменологията на въображението не се определя от образа, а от момента, в който посредством въображението човешката психика се разкрива и се отпуска в нови измерения. Въображението не е състояние, а е самото човешко съществуване с неговата способност да определя езика и да се поставя като темпорална тъкан на духовността. Башлар обяснява това състояние по следния начин: „Смята се, че въображението е способността да се формират образи, а то е по-скоро способността да се деформират образите, предадени от възприятието. То е преди всичко способността да ни освобождава от първоначалните образи, да ги променя. Ако няма промяна на образи или неочаквано съединение на образи – няма въображение, няма действие на въображението. Ако настоящият образ не ни кара да мислим за отсъстващ образ, ако случаен образ не предизвиква разточителство от необичайни образи или експлозия от образи – няма въображение“ (Башлар, 2007: 15), а възприятие или спомен за възприятие. Така Башлар достига до идеята за „динамичното“ въображение като пространство на сюрреалността – доста различен възглед от идеята за структурата на въображението, представяна от психологията, чиито основни задачи са насочени към описанието на формите и на образуваните конвенционални образи.

За разлика от традиционната психология, която „описва това, което наблюдава, преценява нивата, класифицира типовете“ (Башлар, 1994: 4), подрежда научно формите на поетическия космос, без да може да обясни причините им, Башлар счита, че образите не могат да бъдат класифицирани. Затова Джеймс Ханс пише, че „поетичните образи ни връщат към красотата на нашите първи образи, позволяват ни да ги преживеем отново“ (Hans, 1977: 319). Башлар разглежда освободените от миналото образи, които се явяват в своята първична чистота пред мечтаещия ги: „В този смисъл „философията“ на Башлар може да се счита за наивна, чиста феноменология, способна да предложи условия за „*rig assueil*“ на поемите, пред които възхищението е естествено“ (Trione, 1981: 15). Ето защо той нарича „феноменологията(...) школа по наивност“ (Башлар, 1994: 6). Произведенията, в които се съдържат подобни словесно конструирани образи, играят фундаментална роля в живота на автора им, а и в този на читателя, защото те стимулират творческото въображение.

Във „Водата и мечтите“ Башлар изтъква, че истинският начин за изследване на въображението е думата, фразата (Bachelard, 1968: 252). В основата на въображението е думата, но процесът е реципрочен. Както въображението се подхранва от думите, така и поетичните образи обогатяват езика, защото поетическият образ е ново битие за езика. Въображението е това, което смущава обичайния ход на живота и ни кара да избягаме от ежедневието, отправя ни поканата за пътуване в дебрите на поезията, изправяща ни пред сюрреалността.

Същността на въображението се реализира в литературния образ, затова и Башлар се занимава с поетическия образ, а не просто с образа, разбираан като „репродукция или сетивна, материална конфигурация на някакъв обект“ (Comte-Sponville, 2001: 295).

Необходимо е да отбележим също, че поетическият образ се изразява писмено. Поезията предоставя на въображението безкрайността, в която то е свободно, защото „поезията е Царството на езика“ (Bachelard, 1988: 39). Следователно ролята на езика е от съществено значение в поетиката на Башлар. Не може да изразим поетическия образ без помощта на езика, затова поезията и поетическият език са обект на анализ от страна на френския философ.

Чрез феноменологичното изследване на образите Башлар избягва употребата на систематиката, с която философите остават винаги „затворени“ в една философска ситуация, и съставя двойна визия за образа – образа в изкуството, който оживява, витализира, и образа в науката, който задвижва интелекта, докато не произведе най-близък до реалността резултат. Образът има и различни „лица“ във феноменологията на Башлар – първоначално терминът описва архетиповете, които се проявяват чрез образите, свързани с елементите земя, въздух, вода и огън: „Четири елемента ще ни послужат като аксиоми, класифициращи така финото поетическо изследване на епистемолога, защото „четирите елемента са хормоните на въображението.“ (Durand, 1992: 31).

Поетическият образ има най-различни характеристики, но една от най-важните е, че той не е „ехо на някакво минало“ (Башлар, 1988: 16), не може да се изследват причините за появата му. Според феноменологията първата характерна черта на образа е, че той е трансцендентен. Втората характеристика на образа е, че представяният обект е даден мигновено като такъв, какъвто е. Третата специфичност на образа е, че мечтаещото съзнание вижда своя обект като Нищото, като това, което не е тук, но което се появява спонтанно. Образът е сянка на обекта, образът е обект-фантом, без причини и последствия (Durand, 1992: 17-18). Трябва да присъстваме в самия момент на пораждането на поетическия образ и да не се опитваме да разберем същността му посредством научните си познания³⁾. Науки като психологията и психоанализата не могат да детерминират онтологията на поетиката и онтологичното измерение на образа. Те търсят причини, обяснения, а Башлар търси „системно пробужданата наивност“ (Башлар, 1994: 6). Именно затова той използва феноменологията: „феноменологичното изискване към поетическите образи е просто: то се свежда до поставяне на ударение върху изначалното им свойство, до схващането на самото същество на тяхното своеобразие и до ползване по този начин на прочутата психична продуктивност – тази на въображението“ (Башлар, 1994: 4).

Несъмнено Башлар е познавал много добре постулатите на психоанализата и феноменологията, но той не се самоопределя като феноменолог

или психоаналитик. Бивайки изключително ерудиран учен, той отправя философските си търсения към тематики с интердисциплинарен характер и подхожда с философска нежност към словото. За него Ален Боске пише, че не е ортодоксален философ: „Той изпитваше към поезията, била тя завършена или в чернова, истинска и хищна страст. Твърде малко го интересуваха кой е авторът и първоначално не се запитваше дали е пред най-нищожния формален перфекционизъм. Той търсеше онзи шок от думи, който да предизвика представа, способна да разтърси реда на нещата и понятията“. (Боске, 2011: 97). Според Боске, поетиката за Башлар представлява „спокоен бунт“ и „обещание за метаморфоза“ (Боске, 2011: 97), а неговите книги, „оценени от дистанцията на времето, са признание за вяра в извисеността на поетичното изкуство, а всяка друга ценност, традиционна или модерна, му изглежда порочна в своята рационална или метафизична същност“. (Боске, 2011: 98).

БЕЛЕЖКИ

1. Интересен анализ върху философия на отрицанието е предложен от Canguilhem и Lecourt, двама от най-известните изследователи на творчеството на Башлар в: *L'epistemologia di Gaston Bachelard*, Milano: Jaka Book, Saggi, 1969, pp. 107–116.
2. Anton Vydra. *L'image et l'affectivité: le problème du sujet dans la notion bachelardienne de l'imagination*. – в: *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*. Poland: Vol.57/2012, p. 189. В тази статия Антон Видра разглежда Башларовото понятие „образ“, което не е външен обект, а се заражда на границата на субективността. Според него във външния свят няма образи, а има само стимуланти за пораждането на образи. За да се породи един образ, е необходима субективността на индивидуалното съзнание, което не е обременено от рационалната мисъл, необходима е субективността на едно младо индивидуално съзнание, ситуиращо се в афективна среда (Vydra, 2012: 193).
3. В „*Поетика на пространството*“ (София: Народна култура, 1988) Башлар много ясно дефинира визията си за пораждането на поетическия образ: философът трябва да забрави своите знания и да не се подчинява на навичките на научното изследване, за да може да изучи въпросите на поетическото въображение. Културното минало не е от значение, а създаването на мисловни връзки и теоретични конструкции е безполезно за разбирането на поетическия образ, който е „внезапно открояване на психическия живот“ (Башлар, 1988: 15). За разлика от подхода при научната мисъл, според който една нова научна идея трябва да бъде научно обоснована и представена на фона на останалите научни теории в дадена област, то при философията на поетическото въображение това не е възможно. Причината е, че поетическата дейност няма минало, където да се проследи подготвянето и зараждането ѝ. (Башлар, 1988: 16).

ЛИТЕРАТУРА

- Башлар, Г. (1988). *Поетика на пространството*. София: Народна култура.
- Башлар, Г. (1994). *Поетика на мечтанието*. София: Аргес.
- Башлар, Г. (2007). *Въздухът и сънищата*. София: Рива.
- Боске, А. (2001). *Плодовете на миналото*. София: ЛИК.
- Гейм, Ан (2004). Време, пространство, памет – във връзка с Башлар. Във: Федърстоун, М., Лаш, С. & Робертсън, Р. (ред.). *Глобални модерности*. София: ИК „КХ“.
- Bachelard, G. (1968). *L'eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière*. Paris: José Corti.
- Bachelard, G. (1988). *Fragments d'une Poétique du Feu*. Paris: P.U.F.
- Canguilhem & Lecourt (1969). *L'epistemologia di Gaston Bachelard*. Milano: Jaka Book, Saggi.
- Castelão, T. (1997). *Gaston Bachelard et le milieu scientifique et intellectuel français*. – в: *Actualité et postérités de Gaston Bachelard*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Chimisso, C. (2001). *Gaston Bachelard. Critic of Science and the Imagination*. London: Routledge.
- Comte-Sponville, A. (2001). *Dictionnaire philosophique*. Paris: P.U.F.
- Durand, G. (1992). *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Paris: Dunod.
- Grieder, A. Gaston Bachelard, Phénoménologue de la science moderne. In: *Cahiers Gaston Bachelard 8 – Bachelard et la phénoménologie*. [http://www.gastonbachelard.org/ft/ressources/autres textes/A.GIEDER_Article%20sur%20Bachelard%20_1986\(traduction-J.LAMY\).pdf](http://www.gastonbachelard.org/ft/ressources/autres textes/A.GIEDER_Article%20sur%20Bachelard%20_1986(traduction-J.LAMY).pdf)
- Grimsley, R. (1977). Two Philosophical Views of the Literary Imagination: Sartre and Bachelard. *Comparative Literature Studies*, Vol. 8, N 1.
- Hans, J. (1977). Gaston Bachelard and the Phenomenology of the Reading Consciousness. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 35, N 3.
- Lacroix, J. (1970). Panorama de la philosophie française contemporaine. In: Therrien, V. *La révolution de Gaston Bachelard en critique littéraire*. Paris: Klincksieck.
- Puelles, L. (1998). La fenomenología de la imagen poética de Gaston Bachelard. In: *Contrastes, Revista Interdisciplinar de Filosofía*. Vol. III.
- Therrien, V. (1970). *La révolution de Gaston Bachelard en critique littéraire*. Paris: Klincksieck.
- Trione, A. (1981). *Rêverie e immaginario, L'estetica di Gaston Bachelard*. Napoli: Biblioteca Tempi Moderni.
- Vydra, A. (2012). L'image et l'affectivité: le problème du sujet dans la notion bachelardienne de l'imagination. In: *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, Vol. 57. Poland.

**THE PSYCHOANALYTICAL AND PHENOMENOLOGICAL
METHOD IN THE POETICS OF GASTON BACHELARD.
PHENOMENOLOGY OF THE POETIC IMAGE
AND IMAGINATION**

Abstract. The aim of the paper is to analyse the influence of the phenomenological and psychoanalytical methods on the formation of Bachelard's phenomenology of poetic image. One of the paper's tasks is to represent the characteristics of the poetic image and the specific understanding of the notion "imagination".

In the centre of Bachelard's phenomenology is the appearance of the image in the conscious of Man. Therefore the psychoanalytical method is not sufficient for the fulfillment of his philosophical research.

Polya Tarkoleva, PhD student

✉ Institute for the Study of Societies and Knowledge
Bulgarian Academy of Sciences
13 A, Moskovska Str.
1000, Sofia, Bulgaria
E-mail: ptarkoleva@yahoo.com